

**REDEGØRELSE FOR- OG GENNEMGANG AF
DISPOSITIONEN OG
DEN KLANGLIGE OPBYGNING AF
DET NYE ORGEL I JØRLUNDE KIRKE**

af Frederik Magle

(Den følgende tekst er oprindeligt skrevet i juni 2006 inden dispositionen og orgelprojektet som helhed blev godkendt. Teksten er let revideret og omformuleret til "nutid" i oktober 2009)

Harmoni med rummet

Det primære mål har været at skabe en disposition, der danner basis for et orgel med en både indre og ydre harmonisk og logisk opbygning. Indre, vigtigst i forhold til de primære anvendelsesområder, og ydre i forhold til Jørlunde Kirkes akustiske og arkitektoniske forhold.

De to væsentligste faktorer i forhold til et orgels ydre sammenhæng med det rum, det indgår som del af kan stilles op med to spørgsmål: Harmonerer orglets klang med rummet? Og harmonerer instrumentet arkitektonisk med rummet? Begge spørgsmål skal kunne besvares med et "ja" hvis et orgel skal kunne betragtes som fuldt ud vellykket.

Disse spørgsmål har været et væsentligt grundlag for overvejelserne, og i forhold til Jørlunde-orglet er svaret på disse spørgsmål absolut ja - orglet harmonerer både klangligt og arkitektonisk med Jørlunde Kirkes rum.

Det arkitektoniske spørgsmål er blevet løst af arkitekterne Inger og Johannes Exner, i samarbejde med orgelbyggeriet Frobenius (som har løst de tekniske og pladsmæssige spørgsmål om orglets indre konstruktion) på bedste vis.

Det klanglige spørgsmål er løst af orgelbyggeriet Frobenius, således at orglet er blevet konstrueret og intoneret i fuldstændig klanglig harmoni med kirkerummet. Selve antallet af registre er i denne sammenhæng underordnet i forhold til den "ydre" klanglige sammenhæng, så længe der er en logisk opbygning bag dispositionen og så længe intonations-arbejdet er vel udført.

Klangligt kan der generelt kun være "for mange" registre i et orgel, dersom det fører til at "store" registreringer (f.eks. med flertallet af registre trukket) eller evt. tutti (fuldt orgel) i praksis umuliggøres på grund af for voldsom virkning i forhold til tilhørerne i rummet, eller omvendt, at de enkelte registre mister karakter på grund af for svag intonation i forsøget på at tilpasse større registre (eller tutti) til rummet. Dette har naturligvis været overvejet grundigt i forbindelse med udformningen af dispositionen, men ingen af de to nævnte forhold har på nogen måde gjort sig gældende i det nye orgel, ikke mindst på grund af dispositionens udformning med bl.a. vægt på fyldige, men milde, grundstemmer (som bidrager til et generelt mere "ørevenligt" klangbillede, i modsætning til hvis fokus havde været på lysere og/eller mere skarpt intonerede stemmer) samt en stor tilstedeværelse af "blide" stemmer i Svelleværket, der grundet dets placering og tilstedeværelsen af både bagudrettede og fremadrettede sveller også vil kunne fungere nærmest som et ekkoværk. (Dette bliver ydbybet senere i denne gennemgang).

Med de to helt essentielle spørgsmål besvaret, kan man derfra gå videre til den "Indre" opbygning af orglet (som naturligvis er del af svaret - alle elementer hænger tæt sammen i et orgel).

Jeg vil i den følgende gennemgang primært fokusere på de klanglige aspekter af orglet, da de underliggende mekaniske og konstruktionsmæssige løsninger og detaljer primært er udarbejdet og løst af orgelbyggeriet.

Den Klanglige Opbygning

Den primære klanglige inspiration for orglet findes i sidste halvdel af 1800-tallets danske orgelbygningskunst. De originale Demant-stemmer fra kirkens tidligere midlertidigt opstillede (i 1967 af Marcussen ombyggede) Demant-orgel fra 1876 - som det oprindeligt var tanken skulle indgå i det nye orgel, men nu istedet fungerer som inspirationskilde for nybyggede piber - repræsenterer den klanglige grundidé, hvorfra retningen for resten af orglets karakter er lagt.

Der er dog ikke tale om en stilkopi, hvilket et kig på selve dispositionen afslører, men afgjort en kraftig inspiration og særdeles gode muligheder for at realisere dansk orgelmusik fra perioden på "autentisk" vis. Ser man på de overordnede elementer, vil man straks se at Hovedværkets grundopbygning kan findes i mange orgler fra førnævnte periode (som der desværre kun er bevaret ganske få større instrumenter fra, men til gengæld en hel del små-instrumenter). Det typiske Svelleværk i 2-manuals instrumenter fra perioden rummede kun få, svage stemmer, primært velegnede til f.eks. salmeforspil, og benævnes ofte "Preludérværk". Det nye orgel i Jørlunde kirke rummer naturligvis også sådanne stemmer, men værket er derudover vokset op til et fuldblods - men dog "mildt" - Svelleværk, med de deraf følgende langt bedre muligheder for at realisere større dele af orgellitteraturen end hvis der havde været tale om en regulær stilkopi (Se endvidere afsnit »Om Svelleværket« samt »Afrundende Bemærkninger«).

Et af kendetegnene ved de "romantiske" orgler (både de tidligere, senklassisk funderede, hvortil man til en hvis grad kan regne bl.a. de fleste danske orgler fra midten af 1800-tallet og frem til ca. 1890, og de sen-romantiske) - i hvert fald sat over for senere tiders typiske "orgelbevægelsesorgler" fra 1930'erne og frem, som der stadig bygges mange instrumenter under indflydelse af i Danmark, og som i dag, til trods en større pluralisme i dansk orgelbygning inden for især de sidste 20 år, er den mest almindelige og dominerende orgeltype i den danske folkekirke - er den fyldigt bærende og "syngende" tone, samt tilstedeværelsen af et rigeligt antal grundstemmer. Det nye orgels måske aller-fineste opgave er at bære salmesangen, ikke blot som ledsage-instrument, men ved at løfte menighedssangen. Og netop den projekterede disposition er skabt med særligt henblik på dette.

Om Hovedværket

Fundamentet lægges i hovedværket med den uundværlige Gedakt 16'. Det ville være nærmest utænkeligt at bygge et orgel på mere end 10-12 stemmer - før orgelbevægelsens indtog - uden en 16' labialstemme i manualet. Selv det lille 5 stemmers Demant-orgel rummede oprindeligt en Bordun (Gedakt) 16', der blev udskiftet til en Oktav 2' af Marcussen i 1967 (orgelbevægelsesperioden). I Jørlunde-orglet er denne stemme nødvendig for at skabe den rette fylde og understøtte og skabe balance i forhold til det rige fundament af 8'-stemmer og orglet som helhed.

Netop tilstedeværelsen af de tre 8'-stemmer i Hovedværket repræsenterer i særdeleshed orglets bæredygtige kvaliteter. Tilstedeværelsen af en Traversfløjte 8' ud over de normale Principal og Gedakt (her benævnt Tectus som i Demant-orglet) skaber i kombination med hinanden mulighed for en stor fylde (men dog ikke uden klarhed bl.a. derved at Traversfløjten tænkes som en relativt slank stemme) og en varm og "syngende" karakter. Dette er til gavn ikke mindst i salmespillet, da en harmonisk klang med en stærk grundtone virker særdeles befordrende på menighedens og lyst og "mod" til at synge med, og disse tre 8'-stemmer samt Gedakt 16' er derfor helt essentielle for orglets funktion. Traversfløjten er derudover en formiddabel solistisk stemme, men skal ikke intoneres for voldsomt. Inspirationen til stemmen hælder snarere mod tysk tradition end, som oftest, den franske hos Cavillé-Coll.

Det må nævnes at Traversfløjten kun sjældent, hvis overhovedet, ville forekomme i et dansk orgel før omkring 1890, men som tidligere nævnt er der ikke tale om en stilkopi. Derudover var sådanne stemmer meget almindelige i Tyskland, som på mange måder må siges at repræsentere den største udenlandske inspiration for dansk orgelbygning indtil især bygningen af Cavaillé-Coll orglet i Jesuskirken, Valby, i 1890, fungerede som katalysator for en fransk strømning.

Oven på fundamentet lægger Oktav 4', Fløjte 4' og Oktav 2' sig helt naturligt og logisk som de nødvendige stemmer de er. De behøver ikke megen introduktion, ud over at nævne at Oktav 4' skal være en anelse svagere end Principal 8', og Oktav 2' ligeledes en anelse svagere end Oktav 4'. Dog ikke så meget at de bliver en "undskyldning" for sig selv, men den helt rette balance vil være op til intonatøren. Fløjte 4' er en mild, middelvid i diskanten halvdekke fløjte, der vil kunne lægge sig oven på både Traversfløjte 8' eller som ligeværdig 4' sammen med Tectus 8'. Den vil også kunne bruges solistisk som en mellemtung mellem Traversfløjten og Tectus.

Mixturen lægger sig som en smuk klangkrone, og kommer aldrig blot tilnærmelsesvis til at "skribe", men følger derimod sig til et pleno eller det fulde værk på den mest harmoniske måde, uden at miste en vis delikat glansfuldhed. Den kan derved bedst muligt indgå også i f.eks. salmespil i modsætning til mange, især hovedværks-mixturer, der har en tendens til at dominere og forrykke værkets balance, som i Jørlunde Kirke ville være ødelæggende for balancen med rummet.

I det hele taget er den indre "balance" i værkerne af største betydning for dette orgel, hvilket også tydeligt vil ses i Svelleværket, som omtales nedenfor.

Hovedværket rundes af med Trompet 8'. Et kendetegn ved alle stemmer i Hovedværket (og hele orglet for den sags skyld) er, at ingen af dem må stikke ud fra og dominere den samlede balance, men derimod ønskes de klangligt smeltende sammen til et homogent hele. Orglet kommer derved til at klinge "større" (dominerende stemmer har det med at "skygge" for de andre), men dette må dog på ingen måde forveksles med at det kommer til at klinge kraftigere, eller for "stort" i forhold til rummet, da klangens subjektive "størrelse" og bredde ikke hænger sammen med selve lydstyrken. Men den større og mere koriske klang fungerer endnu engang som et løft for sang. De mange forskellige anvendelsesområder for en Trompet 8' behøver vist ikke en nærmere forklaring, men ingen tvivl om at et orgel af denne størrelse og karakter ville være inkomplet uden denne væsentlige stemme.

Om Svelleværket

Svelleværket rummer flere usædvanlige elementer. Først skal nævnes selve værkest opstilling bagerst i tårnrummet med både bagudrettede og fremadrettede sveller, med separate svelletrin. Når de fremadrettede sveller lukkes, og udelukkende de bagudrettede benyttes, kan værket fungere nærmest som et ekkoværk, der udnytter den særlige akustik i tårnrummet (som dog vil blive dæmpet noget på grund af tilstedeværelsen af orglet). Ved åbning af de fremadrettede sveller opnås en mere direkte lyd og ved kreativ brug af begge sveller kan ganske store dynamiske og ikke mindst klangligt spændende virkninger opnås. Svelleværket kan dog aldrig blive et decideret "kraftigt" værk, og har i sin kerne mere til fælles med tysk romantiske svelleværker end de fransk romantiske. Dette er helt i tråd med de tidligere nævnte inspirationskilder. Derudover kunne et "fransk" svelleværk nemt komme til at blive for kraftigt sammen med Hovedværket og derved samlet set ude af balance i forhold til rummet. Som tidligere nævnt er orglets fine balance med Jørlunde Kirkes rum et af de væsentligste punkter ved udarbejdelsen af dette projekt.

Der lægges ud med Rørfløjte 8' og Fugara 8' (en smukt syngende kombination), hvortil følger sig den i Danmark yderst sjældene Vox Angelica 8'. Denne stemme er især beregnet til brug sammen med Fugara, men vil også klinge smukt med Rørfløjten. I modsætning til den franske Vox Celeste, der er stemt for højt med voldsom, hurtig svævning, er Vox Angelica stemt for lavt med langsom, "blid" svævning, hvilket sammen med en mild intonation gør den usædvanlig smuk og understreger værkets overordnede blide krakter. Den langsomme svævning gør også at stemmen kan bruges i længere perioder uden at blive anstrengende. Især i et mindre rum, som Jørlunde Kirkes, er dette at foretrække frem for en fransk Vox Celeste, som gør sig bedst i betydeligt større rum.

Oven på disse stemmer lægger det relativt svage og ganske let strygende Gemhorn 4' sig og atter oven på det den endnu blidere (og sjældne) Schweizerfløjte 2'. Denne stemme har også en let strygende karakter og konstrueres let tragtfornet. Samlet danner grundstemmerne et hele, med et usædvanligt, let strygende (og derved lyst) fløjte-kor af 8', 4' og 2' hvorpå den delikat intonerede Nasat 1 1/3' lægger en blid klangkrone. Den kan naturligvis også bruges i forskellige solistiske funktioner, bl.a. som "2 2/3'" ved at spille en oktav dybere.

Den 4-korede Aetheria-Cornet udfylder flere roller, og der er en ganske særlig grund til at den netop rummer et 4'-kor. Dette er for at den kan sikre balancen i værket. Regnes Vox Angelica 8' ikke med (da den som hovedregel ikke benyttes ved fuldt værk), findes der tre 8'-stemmer plus 2 2/3' og 1 3/5' (som også styrker 8'-lejet). Over for dem vil Gemshorn 4', for at opnå balance i værket, skulle intoneres for kraftigt såfremt den var den eneste representant for 4'-lejet (til trods for en megent beskeden støtte fra Nasat 1 1/3'). Tværtimod ønskes det at Gemshornet konstrueres og intoneres meget mildt.

Ved at den, i bassen som "Harmonia Aetheria" mensurerede og intonerede (så den også kan indgå i et "pleno" som en form for tert-mixtur) Aetheria-Cornet IV indeholder et 4'-kor skaber den derved en passende balance internt i svelleværket uden at et kompromis må indgås, og i tilfældet Gemshorn 4' ville et sådant kompromis være meget problematisk i forhold til hele værkets specielle karakter.

I diskanten (fra omkring c') er Aetheria-Cornetten udformet med normal Cornet-mensur.

Til disse labialstemmer følger Obo 8', af "tysk" konstruktion med låg, sig fuldstændigt ind. Den kan naturligvis fungere som en smuk og udtryksfuld (men sart) solostemme, men vil også smelte helt ind i svelleværkets fulde klang, som derved bliver usædvanlig rig til trods for sin relativt begrænsede lydstyrke. Stemmerne i Svelleværket vil dog ikke have problemer med at blive hørt, men vil have en let "fjern" karakter ved lukning af den fremadrettede svelle. Dette er helt i tråd med orglets overordnede idé og den fremherskende dansk/tyske inspiration.

Om Sammenhængen Mellem Hovedværk og Svelleværk

Klangligt supplerer de to manualværker hinanden og skaber et overordnet hele. Hovedværket repræsenterer det udadvendte værk, med det for orglet nødvendige fundament af registre. Til dette værk følger Svelleværket sig både som karakterværk, ekkoværk og som akkompagnementsværk for solo- og melodiliner spillet på Hovedværket. Svelleværket behøver ikke være "udadvendt" på samme måde som Hovedværket, da Hovedværkets disposition er så "komplet" og afbalanceret som den er. Derved kan de to værkers individuelle styrker og karakter udnyttes bedst muligt.

Om Pedalværket

Subbas 16' konstrueres og intoneres så den klinger med stor fylde og bæredygtighed. Og på tilsvarende vis Basun 16'. Denne stemme må ikke klinge for kraftigt, men skal have en vis spændstighed og let "messingagtig" klang, men ikke snerrende som f.eks. stemmen Fagot 16' oftest konstrueres.

I pedalet findes orglets eneste egentlige "kompromis-løsning", nemlig Principal 8' som transmission fra Hovedværket. Såfremt økonomien havde tilladt det, og der på forsvarlig vis kunne have været plads inden for de arkitektoniske rammer, havde en selvstændig Principal 8' været det mest ideelle, men da der ikke kunne blive dette, valgte vi efter meget nøje overvejelser at prioritere en ekstra 8' manualstemme højest.

Pedalværket har i praksis fire "selvstændige" registre (hvilket fuldt ud kan honorere kravet om et bæredygtigt fundament i forhold til resten af orglet), da Bordun 8' og Trompet 8', til trods for at de er ekstensioner af 16' stemmer, i realiteten vil klinge som selvstændige stemmer. Selv ved oktavspil er "udhulningen" af klangen minimal i modsætning til hvis det tilsvarende princip anvendes i manualet (såkaldt "multiplex"), hvor det i de fleste tilfælde tydeligt bemærkes. Ved kraftige registreringer - deriblandt tutti - opvejer Trompet 8' savnet af en selvstændig Principal i pedalets 8-fods leje og sørger for den rette balance med manualværkerne.

Endog i langt højere grad transmissions-baserede pedalværker har været benyttet mange steder med stort held og i praksis nærmest uden gener, bl.a. i det af prof. Leif Thybo disponerede orgel i Gammel Holte Kirke og mange andre steder. Derudover er det ikke usædvanligt, tværtom, at romantiske orgler har forholdsvis små, men naturligvis fyldigt klingende, pedalværker. Til sidst, og ikke mindst, er der muligheden for at organisten i visse tilfælde kan vælge at benytte Principalen udelukkende i pedalet, og i Hovedværket istedet trække Traversfløjte 8', der kan fungere som et aldeles glimrende alternativ til Principalen i mange tilfælde, hvilket jo netop kræver den tredje 8' i Hovedværket.

På baggrund af, og som konklusion på, disse overvejelser stod vores prioritering klart.

Koblingerne

Der er såkaldte "normalkoblinger" i orglet (Hv + Sv, Ped + Hv, Ped + Sv). Dog er koblingerne dubleret som registertræk såvel som pedaltrin. Dette er ikke altid tilfældet (ofte findes koblingerne kun som pedaltrin), men er til gavn for organisten under spillet ved at bibringe størst mulig fleksibilitet. Også ved koncertspil med registrant er det en fordel, da registranten derved vil være istand til at foretage koblingskift såvel som registerskift, hvilket normalt er upraktisk hvis der kun forefindes pedaltrin.

Afrundende Bemærkninger

Det endelige resultat er et orgel med en stramt opbygget indre og ydre balance, både i forhold til sig selv og Jørlunde Kirkes rum. Det har en stor alsighed og kan realisere langt størstedelen af orgelrepertoiret på tilfredstillende vis, og aller vigtigst har det have en stærkt befordrende virkning på salmesangen.

I forhold til koncert-repertoiret (og pre- og postludium ved Gudstjenester m.m.) rækker det vidt. Den tidlige barokmusik vil nok være mindre egnet (men dog ikke umuligt), men værker af J.S.Bach vil kunne fremføres på glimrende, om end ikke "autentisk", vis. Det vil til gengæld f.eks. Mendelssohn, Brahms og mange andre tyske komponister fra 1800-tallet, samt ikke mindst de danske komponister som f.eks. Niels W. Gade, J.A. Krygell og Matthison-Hansen, samt efter århundrede-skiftet bl.a. Rued Langgaard, samt mange flere.

Her slutter dog langt fra orglets formåen, og både den helt nye musik, samt bl.a. musik af romantiske og nyere tyske (f.eks. Reger), franske (Widor, Franck, Tournemire, Alain, Messiaen, m.fl.) og en del engelske komponister, vil kunne fremføres musikalsk meget overbevisende. Derudover kommer de mange muligheder for sammenspil og akkompagnement af andre instrumenter og ikke mindst kor.

Det har været mit og organist Gunnar Svenssons mål at der i Jørlunde Kirke kommer til at stå et markant og unikt - men samtidig på alle måder praktisk brugbart og tidløst - orgel til gavn og glæde for menigheden både nu og ud i fremtiden.

Frederik Magle, 2006, 2009

www.magle.dk

DISPOSITION:

Manual I, Hovedværk

Gedakt	16'	
Principal	8'	
Traversfløjte	8'	
Tectus	8'	(Demant-kopi*)
Oktav	4'	(Demant-kopi*)
Fløjte	4'	(Demant-kopi*)
Oktav	2'	
Mixtur IV	1 1/3'	C: 1 1/3' + 1' + 2/3' + 1/2' c: 2' + 1 1/3' + 1' + 2/3' c': 2 2/3' + 2' + 1 1/3' + 1' c'': 4' + 2 2/3' + 2' + 1 1/3' c''': 4' + 4' 2 2/3' + 2'
Trompet	8'	

Manual II, Svelleværk

Rørfløjte	8'	
Fugara	8'	(Demant-kopi*)
Vox Angelica	8'	fra c
Gemshorn	4'	
Schweizerfløjte	2'	
Nasat	1 1/3'	
Aetheria-Cornet IV	4'	C: 4' + 2 2/3' + 2' + 1 3/5' c''': 4' + 3 1/5' + 2 2/3' + 2'
Obo	8'	“tysk” obo
Tremulant		Variabel

Pedalværk

Subbas	16'	
Principalbas	8'	Transmission fra Hovedværk
Bordun	8'	C-f fra Subbas 16'
Oktav	4'	Transmission fra Hovedværk
Fløjte	4'	Transmission fra Hovedværk
Basun	16'	
Trompet	8'	C-f fra Basun 16'

Koblinger:

HV + SV | P + HV | P + SV

Demant-kopi = Bygget som klanglig kopi af register i Demant-orgel fra 1876*

Mekanisk traktur, mekaniske koblinger, elektrisk registratur (forberedt for indbygning af setzerkombinations-system). Kassebælg.

Manualomfang = C-g^{'''}, Pedalomfang = C-f['].

21 stemmer (19 fratrukket ekstensioner), 24 registre, 25 kor, 1360 piber.

Orgelbygger: TH. Frobenius og Sønner Orgelbyggeri A/S

Intonatør: Ole Høyer

Arkitekter: Inger og Johannes Exner

Konsulenter for menighedsrådet: Gunnar Svensson og Frederik Magle

Disposition og klanglig opbygning udarbejdet af Frederik Magle